

## **КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ ЖИТТЄЗДАТНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ**

Однією із важливих особливостей світового процесу глобалізації і пов'язаних з ним економічних і соціальних явищ є посилення ролі конкуренції на всіх рівнях господарювання: від рівня держави до рівня підприємства. Загострення конкуренції в цих умовах стає однією із провідних сил економічного та соціального прогресу суспільства. Вона пронизує всі зв'язки виробництва та споживання, є ринковим засобом забезпечення збалансованості між попитом та пропозицією, виконує функцію спілкування і погодження інтересів виробників. Тому проблеми підвищення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання і економіки країн в цілому в умовах глобалізації набувають пріоритетного значення серед інших проблем сучасного світу.

Ринкові відносини по новому ставлять проблему ефективності роботи підприємств промисловості, висуваючи на перший план не стільки ефективність виробництва в загальному розумінні, скільки забезпечення ефективності функціонування суб'єктів господарювання в конкурентному середовищі. При цьому забезпечення високої конкурентоспроможності промислових підприємств виступає не самоціллю, а засобом зміцнення позицій національної економіки і вирішення соціальних проблем. До того ж розгляд проблем конкуренції визначається особливою роллю реалізації конкурентних переваг промислових підприємств при формуванні їх стратегії життєздатності.

Основним завданням сучасного етапу формування ринкових відносин в промисловості має стати переорієнтація стереотипів уявлення щодо виробничо-господарського механізму і систем управління, докорінна реструктуризація виробничо-технологічної бази. В першу чергу це відноситься до діяльності, що визначає перспективи стійкого розвитку суб'єктів промисловості в умовах жорсткої конкуренції. Ця проблема досить складна, особливо якщо враховувати значно послаблені можливості держави як гаранта стабільності суспільного розвитку. Нове законодавство не створило правових умов, адекватних тим змінам, які відбулися в системі виробничих відносин. Це робить особливо актуальним розробки науково-методичних засад формування і реалізації управлінських рішень стратегічного значення, які б забезпечували підприємствам і промисловості в цілому ефективно розв'язування проблеми виживання в нових умовах господарювання. Іншими словами мова йде про розробку і обґрунтування комплексу взаємопов'язаних методичних прийомів, які б дозволяли проводити економічний аналіз оточуючого середовища і конкурентних переваг, здійснювати вибір пріоритетних напрямів розвитку, оцінювати можливі ризики і розробляти антикризові заходи, які б дали можливість більшості виробництв самостійно розробляти власну стратегію життєздатності і ефективно входити в ринкове середовище, створивши відповідний ринковий механізм господарювання.

Забезпечення життєздатності підприємства пов'язане із вирішенням сукупності проблем економічної безпеки, адаптації, забезпечення ефективного функціонування й розвитку підприємств у реальних умовах. Рішенню даних

проблем присвячена значна кількість праць, як вітчизняних, так і закордонних вчених, таких як Д. Аакер, О.В. Ареф'єва, І.Т. Балабанов, Г.І. Башнянин, І.А. Бланк, Дж.К. Ван Хорн, Дж.К. Грейсон мол., М.О. Кизим, Г.Б. Клейнер, Б. Коласс, О.В. Кондрат'єв, Є.М. Левицький, Л.О. Лигоненко, В.С. Пономаренко, А.А. Томпсон, О.М. Тридід, Д.Р. Хікс та ін.

Першим науковцем, який займався дослідженням життєздатності підприємств є В.П. Мартиненко. В своїх працях він визначив поняття «життєздатність підприємств промисловості», надав класифікацію факторів життєздатності та розробив модель стратегії життєздатності промислового виробництва. В.М. Бондаренко присвятив декілька статей присвячених застосуванню зарубіжних моделей діагностики життєздатності та класифікації факторів життєздатності.

Автори зазначених досліджень розглядали стратегію життєздатності, однак не приділили достатньо уваги самому терміну «життєздатність», його широкому розумінню та впливу на формування конкурентоспроможності підприємства. Також не була зроблена повна систематизація класифікаційних ознак факторів життєздатності. Сьогодні ще не створено загальноновизнаної теорії життєздатності підприємства, практичне застосування якої дозволило б суттєво прискорити процеси адаптації підприємств до реальних умов існування.

Метою даного дослідження є розробка науково-теоретичних основ щодо формування стратегії життєздатності підприємств промисловості у конкурентному середовищі. Поставлена мета зумовила необхідність постановки наступних логічно пов'язаних та послідовно розглянутих задач:

- визначення сутності категорії «життєздатність підприємства» та його впливу на формування конкурентоспроможності підприємства;
- аналіз факторів, які впливають на життєздатність підприємств промисловості з метою формулювання філософії їх господарської діяльності в умовах лібералізації економіки і зростаючої конкуренції;
- обґрунтування інструментарію та методу оцінювання рівня життєздатності підприємства;
- визначення сутності стратегії життєздатності, обґрунтування її взаємозв'язку із загальною стратегією промислового виробництва, а також місця серед базових та функціональних стратегій.

Середовище функціонування підприємства – це сукупність факторів, умов, які визначають його здатність до довгострокового успішного функціонування. Як зазначає Дж. Гелберейт ще однією особливістю підприємницького середовища є те, що «межі зовнішнього та внутрішнього середовищ дещо розмиті внаслідок взаємопроникнення елементів організації та середовища» [1].

Такі ж закономірності підтверджують і закони діалектики, які стверджують, що породжені певними причинами наслідки самі стають причиною появи інших явищ, які формують причинно-наслідкові зв'язки. Тобто породжується ціла низка негативних явищ в результаті збою чи несправності в першій ланці явищ. Загострення окремих протиріч системи на початку може призвести до деяких збоїв в роботі, а потім до появи окремої локальної нестійкості чи декількох, не пов'язаних один з одним негативних локальних явищ. Негативні явища суміщаються і переплітаються між собою і формують базу для переходу до повної нестійкості,

тобто порушення життєздатності всього підприємства. Нестійкість системи і виникнення кризи є, в першу чергу, свідченням неспроможності внутрішнього механізму до саморегулювання системи, тобто відсутності спроможності самостійно нейтралізувати негативний вплив причин, які викликали цю нестійкість [2, с.265].

В таких умовах головним завданням кожного підприємства є своєчасне визначення найсуттєвіших за впливом зовнішніх та внутрішніх факторів і ретельне дослідження їх поведінкового впливу на життєздатність економічної одиниці. Але перш за все треба спочатку визначити що значить термін «життєздатність», як економічна категорія, та як поняття взагалі.

Великий тлумачний словник сучасної української мови дає пояснення терміну «життєздатний» - здатний зберігати, підтримувати життя [3]. Разом з поняттям життєздатність багато тлумачних словників виокремлюють такі категорії як «життєстійкість», «життєзабезпечення», «життєдіяльність» та ін..

Слід зазначити, що поняття життєздатність є міждисциплінарним і зустрічається в багатьох галузях науки. Життєздатність в органічній системі визначається як основний потенціал органічної системи, що забезпечує безперервність відтворення. Вона полягає в анатомо-фізіологічній потужності елементів системи, які її складають, надійності підтримки поточної рівноваги система-середовище і ремонтантної (здібності до повторного і багатократного відновлення і відновлення власних можливостей). Якщо виживання і мінливість це відповідь на виклики зовнішнього середовища, то життєздатність це, в першу чергу, відповідь на вимоги подолання технічних (морфофізіологічних) складнощів структурної обмеженості організмів [4]

У біології під життєздатністю розуміють стан організму, що характеризується здібністю до обміну речовин, зростання і розмноження. Біологи вважають, що чоловічі особини менш життєздатні, зокрема із-за своєї більш ризикованої поведінки. За сотні і тисячі поколінь цілком міг сформуватися якийсь оптимум якостей, який забезпечив би найбільшу життєздатність кожної особини, а значить і виду в цілому. Але умови, в яких існує вид, зовсім не постійні, і в яку сторону вони зміняться завтра, передбачити важко. Саме для цього необхідні особини з набором якостей, в даних умовах неоптимальних, непотрібних, і мабуть шкідливих. Якщо умови зміняться, то деякі з цих якостей можуть опинитися дуже доречними. Породжуючи такі особини, природа ризикує - в даний момент вони менш життєздатні, але в нових умовах вони можуть виявитися найжиттєздатнішими [5]. Людям спочатку властива необхідність забезпечити собі можливість жити, тобто життєздатність. Проте сам термін "життєздатність" не був надбанням науки аж до ХХ в. І лише на початку минулого століття його можна знайти у А.А. Богданова як динамічну стійкість в середніх умовах середовища. Набагато більш безумовно дане поняття вживає радянський біолог, зоолог, теоретик еволюційного учення І.І. Шмальгаузен. [5]

Французький соціолог Э. Дюркгейм вважав, що вік і життєздатність суспільства визначалися тим, чи є у нього ідеали. Тому росіяни, що в ті часи заявляли про свою прихильність вищим цінностям, наприклад, в літературі, здавалися йому нацією, повною сил. На думку А. Тойнбі, життєздатність цивілізації визначається рівнем освоєння життєвого середовища і розвитком духовних основ

даного суспільства. Будь-яка небезпека для людини – щось більше, ніж загроза існуванню. А. Тойнбі ввів вдале поняття – «виклик історії». Життєздатність може зрозуміти як здатність суб'єкта забезпечити свою виживаність через самовдосконалення. Життєздатність – категорія, близька до категорії «відтворення», тобто здатність суб'єкта відтворювати себе, свою культуру, свої відносини всупереч нескінченному потоку небезпек, долаючи їх і відповідаючи на них пропорційно реальному виклику історії [5].

Життєздатність часто зв'язується з духовністю, культурою. А.І. Юрьев пише: «Спадкоємність культурних цінностей для кожного нового покоління підвищує його життєздатність, а втрата їх, навпаки, знижує волю до життя, якість життя, веде до втрати її сенсу» [5].

Філософи вважають, що життєздатність людини покоїться на волі до життя і припускає постійне особове зусилля. Простою, початковою формою цього зусилля є підпорядкування суспільним етичним заборонам, зрілої і розвиненої – робота за визначенням сенсу життя. Як писав Ф. Ніцше, той, хто знає навіщо жити, може винести будь-яке «як». Таким чином, життєздатність зв'язується з сенсом життя людини.

Як бачимо, існує багато визначень життєздатності. В одних джерелах – це здатність до існування, розвитку та виживанню, в інших – це здатність до самостійного існування. Це також може бути і здатність до довготривалого збереження важливих властивостей та недовготривалого – менш важливих, але більш актуальних тут і зараз, в існуючих умовах; це – також і здатність раціонально планувати і ефективно, успішно діяти в певних умовах. В більш широкому розуміння життєздатність – це поєднання стійкості системи та її адаптованості, її самоідентичності і відповідності, корисності, придатності; оптимальності та неоптимальності.

Правомірність і доцільність використання терміну "життєздатність", стосовно підприємства, прихована в значенні ключових слів, вищенаведених визначень, а саме, здатність і життя. Перше з ключових слів – "здатність" може бути застосовано до підприємства як до об'єкту матеріальної дійсності, в своєму значенні, що означає властивість поняття "здатний", тобто: "Який може, уміє здійснювати, виконувати, робити що-небудь, поводитися певним чином" [3]. Аналогічне визначення приводить і С.І. Ожегов: "Здатність – уміння, а також можливість проводити будь-які дії" [7]. Друге з ключових слів – "життя" – може бути застосовано до підприємства в значеннях: "...4. Діяльність суспільства і людини в тих або інших проявах. 5. Реальна дійсність. ..." [7]; "...4. Спосіб існування... 9. Сукупність явищ, які характеризують існування, визначають розвиток чого-небудь. 10. Що реально існує; дійсність" [3].

Ґрунтуючись на викладеному, загальне поняття життєздатності можна сформулювати в такому вигляді: "Життєздатність – властивість, що визначає здатність матеріального об'єкту існувати і розвиватися в реальних умовах".

Визначення життєздатності як властивості матеріального об'єкту є вихідною позицією дослідження життєздатності підприємства, оскільки є ключовим для дослідження суті взаємодії підприємства і зовнішнього середовища. Дане

твердження засноване на такому баченні категорії властивість: "Властивість є здатність речі проявляти свою сутність у взаємодії з іншими речами". Гегель відзначав цей зв'язок властивості нової речі. Він писав: "Річ володіє властивістю викликати те або інше, в іншому і лише властивим чином виявлятися в співвідношенні з іншими речами. Вона виявляє цю властивість лише за наявності відповідного характеру іншої речі, але в той же час воно їй властиво і є її тотожна з собою основа; ця рефлексивна якість називається тому властивістю. Властивості не породжуються відносинами речей, але лише виявляються в таких відносинах. Тому розгляд властивостей об'єкту поза взаємодією його з іншими об'єктами не має сенсу. Властивості такі ж матеріальні, як і самі речі" [8].

Категорія "властивість" безпосередньо пов'язана з категорією "якість". Визначення поняття "якість", яке дає Радянський енциклопедичний словник, свідчить: "Якість – філософська категорія, що виражає суттєву визначеність об'єкту, завдяки якій він є саме цим, а не іншим. Якість – об'єктивна і загальна характеристика об'єктів, що виявляється в сукупності їх властивостей. ..." [8].

С.І. Ожегов визначає якість як: "Сукупність суттєвих ознак, властивостей, відзнак ..." [7]. Якість об'єкту – категорія впорядкована, даний порядок визначається структурою об'єкту, поняття якої може бути таким: "Структура (від лат. *structura* – будова, розташування, порядок), сукупність стійких зв'язків об'єкту, що забезпечують його цілісність і тотожність самому собі, тобто збереження основних властивостей при різних зовнішніх і внутрішніх змінах" [9].

Грунтуючись на викладеному, можна затверджувати: життєздатність, як властивість матеріального об'єкту, є його сутністю, що виявляється в процесі взаємодії з іншими об'єктами матеріальної дійсності.

Сутність якості виявляється і визначається не тільки в сукупності його властивостей, але і кількістю, "... поняття якості безпосередньо пов'язані з поняттям кількості і фактично формується через зіставлення із ним.

У матеріальній дійсності сутність кількості виявляється через його зіставлення з якістю, а сутність якості – через його зіставлення із кількісними (байдужими для буття системи) змінами. Діалектика якості і кількості в початковому своєму пункті є їх взаємозамінність. Кожна з категорій ("якість", "кількість") визначається через свою протилежність. Зміст будь-якої з них співвіднесений із змістом іншої.

При урахуванні якісного моменту кількості визначення поняття кількості може бути таким: кількість є ступінь розвитку даної якості.

Кількість і якість пов'язані в мірі. ...

Міра може бути виражена числом (величиною). ..." [8].

Як видно, вищенаведені характеристики якості однозначно вказують на те, що:

– якість об'єкту є сукупність його властивостей, що виявляються в процесі взаємодії з іншими об'єктами і, отже, можуть бути виявлені при дослідженні даного процесу;

– ступінь розвитку якості характеризується кількістю, і, отже, може бути вимірною.

Сутність процесу взаємодії матеріальних об'єктів достатньо повно характеризується таким визначенням: "Взаємодія, філософська категорія, що

відображає дію об'єктів один на одного, їх взаємну обумовленість і породження одним об'єктом іншого. Взаємодія – універсальна форма руху, розвитку, визначає існування і структурну організацію будь-якої матеріальної системи" [9].

Слід також відзначити що всі вище охарактеризовані явища протікають в часі і просторі. Особливий інтерес для даного дослідження являє категорія "простір", яка може бути охарактеризована як: "...форма співіснування матеріальних об'єктів і процесів (характеризує структурність і протяжність матеріальних систем). ..." [9]. Виходячи з даного визначення, простір у даному дослідженні може бути ототожнено із зовнішнім середовищем, тобто сукупністю тих об'єктів, що заповнюють простір, а також тих що взаємодіють між собою і початковим об'єктом [3].

Як видно, вищенаведена характеристика категорії "життєздатність" побудована на основі загальних понять і в загальному вигляді може бути застосовна до будь-якого виду матеріальних об'єктів, у тому числі і підприємства, а її положення можуть використовуватися як перевіірочні критерії достовірності результатів досліджень конкретних об'єктів. Істотні зв'язки використаних в характеристиці категорій і їх понять узагальнені в схемі, яку наведено на рис. 1.



Рис. 1 – Схема формування і прояву життєздатності матеріального об'єкту

Дана схема являє собою алгоритм загального методичного підходу до дослідження життєздатності матеріальних об'єктів і категорій, що її визначають, а тому при дослідженні будь-якого виду матеріальних об'єктів і, тим більше конкретного об'єкту, даний алгоритм необхідно доповнити методичними положеннями, що враховують їх специфіку. Особливо слід зазначити, що оскільки життєздатність є властивістю матеріальних об'єктів, застосування її поняття не може бути безпредметним, а отже, її суть необхідно розглядати в безпосередньому зв'язку із сутністю самого об'єкту матеріальної дійсності. У справжньому дослідженні таким об'єктом є – підприємство.

В рамках менеджменту життєздатність організації в умовах, що змінюються, повинно забезпечувати стратегічне управління. Саме діяльність по стратегічному управлінню направлена на визначення стратегічної позиції, яка повинна забезпечити тривалу життєздатність організації [5]. Як пишуть А.Л. Гапоненко і А.П. Панкрухин, єдине, що сьогодні не змінюється – це самі зміни. Саме тому успішно діючі організації управляють власними змінами з метою постійної адаптації до динамічного мінливого зовнішнього середовища. У цих умовах детальні стратегії не можуть бути наперед розроблені. Часто їх доводиться коректувати по ходу справи. «Секрет успіху – вже не стільки в передбаченні майбутнього, скільки в створенні організації, яка могла б процвітати в непередбачуваному майбутньому» [5].

Стосовно підприємств достатньо чітко сформулював термін життєздатність Мартиненко В.П. в своїй монографії «Стратегія життєздатності підприємств промисловості». Визначення «життєздатність» вказує на наявність у підприємств промисловості необхідного і достатнього потенціалу для подолання дисбалансу господарської системи та підтримування певного рівня господарської діяльності з метою уникнення збитковості [10, с.15].

Особливе місце життєздатності обумовлено основними компонентами (ознаками), які їй притаманні: платоспроможність, фінансова стійкість, ділова активність, інтенсивність використання ресурсів, конкурентоспроможність, а також сутнісною природою головних економічних категорій: прибутку, фінансів, кредиту, котрі виступають її фундаментом [10, с.17].

Сьогодні діяльність кожного підприємства промисловості залежить від макроекономічних та соціально-політичних процесів у світовому співтоваристві, від кон'юнктури ринку, тенденцій його розвитку. Все це обумовлює ряд напрямків формування програм і проектів забезпечення життєздатності підприємств, а значить і його конкурентоспроможності. Серед них і виявлення пріоритетних для підприємств сегментів ринку, пошук та аналіз стабільних джерел фінансування, обирання стійких партнерів і посередників, зміцнення позицій в конкурентній боротьбі, розробка довгострокових інвестиційних програм, з огляду на пріоритетні напрямки розвитку промисловості, своєчасне виявлення ознак фінансової неспроможності, а також розробка та реалізація антикризових дій на підприємствах.

Важливим моментом є те, що підприємства потребують забезпечення життєздатності, тобто створення перспективних моделей розвитку не тільки в кризових умовах, але і в умовах швидких змін зовнішнього середовища та нестабільності умов підприємництва, ускладнення функцій управлінських кадрів, підвищення інтенсивності праці і відповідальності працюючих,

Говорячи про систему життєздатності, ми повинні зазначити, що її формування тісно пов'язане з використанням понять, методів, інструментарія інших наук: бухгалтерського обліку, фінансів, права, статистики, інформатики, маркетингу, менеджменту і т.д. В цьому сенсі її можна розглядати з методологічної точки зору як синтез, підпитаний елементами інших наук. Враховуючи реалії ринкової економіки, трактовка поняття, що розглядається, повинна відображати його специфічність і в той же час належати до “економічного сімейства” в цілому.

Таким чином, система життєздатності являє собою узагальнюючу модель господарських дій, спрямованих на підтримку стабільної і ефективної роботи всіх підрозділів підприємств в умовах постійно виникаючих економічних загроз з боку як внутрішніх, так і зовнішніх чинників оточуючого середовища шляхом розробки методів передбачення негативних тенденцій і загроз, реалізації антикризових заходів на підприємствах, а також заходів, пов'язаних з підвищенням ефективності діяльності та кокументоспроможності підприємства.

Значення системи життєздатності посилюється у зв'язку зі зростанням ролі господарських відносин у мінливих умовах ринкового середовища, ускладненням функцій управлінських кадрів, підвищенням інтенсивності праці і відповідальності працюючих, а також із значним впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Слід зазначити, що для системи життєздатності характерні три основні відмінні риси: необоротність, перманентність і довгостроковість наслідків. Тобто з її реалізацією змінюється потенціал підприємств і стає неможливим повернення до колишнього становища, а якщо і можливе, то воно пов'язане із витратами тривалого часу і значних ресурсів. Перманентний характер проявляється в тому, що підприємства постійно перебувають в стані розробки та коригування своєї стратегії. Перманентність стратегії визначається мінливістю навколишнього ділового середовища, партнерів, конкурентів, нестабільністю підприємницького клімату, ринкової ситуації.

Варто відмітити, що формування системи життєздатності набуває все більшої актуальності, оскільки в ринкових умовах підприємства постійно повинні попереджати кризові явища і своєчасно розробляти та реалізовувати заходи, пов'язані із запобіганням банкрутства, самостійно визначати асортимент і обсяг виробництва продукції, характер відносин з постачальниками і споживачами, кредитну, інвестиційну, інноваційну, дивідендну політику і т.д. Крім того формування такої системи дозволить даним суб'єктам господарювання:

- своєчасно виявляти схильність до фінансової неспроможності;
- розробити та реалізувати антикризові заходи;
- ефективно (більш раціонально) використовувати наявні ресурси;
- підготуватись до раптових змін у зовнішньому середовищі;
- визначити основні потреби ринку;
- виявляти і використовувати сприятливі умови оточуючого середовища;
- покращити координацію дій та контроль.

З огляду на вищевикладене можна зробити висновок: система життєздатності має велике значення для підприємств промисловості в умовах конкуренції і не втратить своєї актуальності в майбутньому, оскільки передбачає своєчасне виявлення ознак фінансової неспроможності, розробку та реалізацію антикризових



заходів, моніторинг умов конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках, зміцнення ринкової репутації і розширення кола споживачів, диверсифікацію виробництва в плані охоплення нових секторів ринків промислової продукції і послуг, пошук джерел фінансування стратегічних проектів і всього комплексу заходів виробничо-господарської поведінки промислових підприємств, що прагнуть забезпечити свою життєздатність.

Тому виникає необхідність систематичного проведення оцінки життєздатності підприємств. А.Б. Брутман розрізняє оцінку постфактум та прогнозу. Слід підкреслити, що оцінка постфактум, яку логічно можна провести після закінчення певного періоду функціонування підприємства не викликає великих труднощів. Вона проводиться за ретроспективним методом оцінки підприємств. Якщо за результатами діяльності за певний проміжок часу розраховані показники стану підприємства відповідають нормативним значенням або вищі за них, підприємство було життєздатним. Якщо ж за цей період воно було вимушене для продовження своєї діяльності піддаватися втручанням ззовні або припинило свою діяльність, опинившись не в змозі її продовжувати, воно очевидно було нежиттєздатним. Ситуація кардинально міняється у разі потреби оцінки рівня життєздатності на поточний або майбутні моменти часу. Складність такої оцінки полягає в тому, що як всяка потенційна властивість життєздатність є прогнозом здатності підприємства функціонувати в майбутньому зі всіма витікаючими з такої постановки завдання прогнозування труднощами [11, с.155]. В прогнозних завданнях є багато невідомого, серед яких і траєкторія стану підприємства і параметри зовнішнього середовища. Таким чином, рівень життєздатності підприємства можна оцінити за набором кількісних та якісних показників, які в свою чергу залежать від сукупності зовнішніх (екзогенних) та внутрішніх (ендогенних) факторів.

Через прогнозний характер категорії життєздатності і синтетичної природи показників, які її визначають, а також з урахуванням неможливості точного знання параметрів оцінки та їх вимірювання, постає питання про роздрібнення факторів на більш дрібні ознаки життєздатності, на підставі яких можна було б оцінити інтегральні показники "якості" діяльності підприємства, тобто судити про його життєздатність і рівень такої життєздатності.

А.Б. Брутман виявив ці фактори виходячи з поняття нежиттєздатного підприємства, тобто методом «від супротивного». На його думку підприємство є нежиттєздатним у деякий фіксований момент часу, якщо воно неплатоспроможне, тобто, якщо воно не в змозі відповідати за своїми зобов'язаннями; якщо воно не в змозі забезпечити виробничу програму необхідними виробничими ресурсами (як з фінансових, так і з технічних причин), "фізично" забезпечити виробництво продукції, реалізувати вироблену продукцію.

Відштовхуючись від ознак нежиттєздатності підприємства і спираючись на спостереження за успішними підприємствами, Брутман стверджує, що найбільш важливими узагальненими факторами життєздатності підприємства є наступні його властивості:

- 1) сучасне технологічне устаткування і технології виробництва;
- 2) кваліфікований персонал;
- 3) забезпеченість виробничими ресурсами належної якості;

- 4) випуск сучасної, якісної і затребуваної продукції;
- 5) ефективність виробництва;
- 6) ефективна система збуту і супроводу продукції у споживача;
- 7) стійкий фінансовий стан;
- 8) високий інвестиційно-інноваційний потенціал;
- 9) високий рівень інноваційної активності.

Таким чином у своєму дослідженні Брутман класифікував фактори життєздатності підприємства у багаторівневу ієрархічну систему чинників. Ієрархічна система відповідних цим ознакам показників може виступати як система індикаторів життєздатності підприємства. Очевидно, що стан відмічених вище ознак є також і функцією зовнішніх умов функціонування підприємства. Наприклад, при одній ціновій ситуації на ринку ресурсів або продукції, стані попиту на продукцію, податкового навантаження або митних бар'єрів функціонування підприємства може бути ефективним, а при іншій – ні. При одному стані фінансового ринку фінансовий стан підприємства при одній і тій ж структурі активів і пасивів може оцінюватися як гарний, а при іншому – як незадовільний і т.п.

Таким чином, для оцінки життєздатності підприємства необхідне знання стану відповідних індикаторів життєздатності, в загальному випадку, при різноманітних траєкторіях динаміки стану зовнішнього середовища в майбутньому [11, с.158].

Більш повну та чітку класифікацію факторів життєздатності підприємства надав один із перших дослідників життєздатності в Україні Мартиненко В.П. Автор поділяє усі фактори на зовнішні по відношенню до підприємства і на них у господарюючих суб'єктів відсутня практична можливість впливати, або ж цей вплив може бути слабким, інші фактори – внутрішнього характеру. Ця група факторів безпосередньо залежить від організації роботи на самих підприємствах. Мартиненко виділяє наступні основні фактори внутрішнього середовища, що вносять свій вклад у формування життєздатності підприємств – технологія, техніка, організація виробництва, управління, маркетинг, персонал підприємств.

Але існування підприємств тісно пов'язане із зовнішнім середовищем. Першодослідник поділяє зовнішні чинники, що впливають на життєздатність суб'єктів господарювання на фактори прямого і побічного впливу.

До факторів прямого впливу віднесено ресурсне забезпечення, податкова система держави, правове забезпечення, інфляцію, вплив конкурентів і споживачів, інформаційне забезпечення.

В сукупності факторів побічного впливу виділено такі: політична стабільність, стан економіки, науково-технічний прогрес, світовий ринок, соціально-культурні фактори [10, с.24-25].

Н. Смірнов також поділяє фактори на зовнішні та внутрішні. «Життєздатність можна оцінити по набору кількісних і якісних показників, які в свою чергу, залежать від сукупності зовнішніх і внутрішніх факторів. До найбільш значимих зовнішніх факторів, можна віднести ціни і попит на продукцію підприємства, ціни на сировину і надійність джерел постачання, можливість фінансової і юридичної підтримки при здійсненні комерційної і виробничої діяльності. До внутрішніх факторів відносяться: об'єм випуску продукції, рівень браку, стан обладнання, забезпеченість підприємства засобами технічної оснастки, якість продукції, забезпеченість

підприємства персоналом необхідної кваліфікації, можливість адекватно планувати роботу і достовірно контролювати її виконання» [12].

В.В. Шпілевський, надав класифікацію факторів зовнішнього середовища за їх ознаками: джерелом походження, природою, тривалістю дії, характером прояву, характером дії, спрямованістю дії, можливістю регулювання, характером міжфакторної взаємодії, внутрішньою структурою, характером виникнення, ступенем корисності, роллю у забезпеченості фінансової життєздатності підприємства.

Точнішою, на думку Шпілевського, є класифікація факторів за джерелами їх походження. Відповідно до цього критерію всі діючі фактори поділені на два класи: зовнішні фактори і внутрішньосистемні.

Фактори зовнішнього середовища є неоднорідними за джерелами походження, оскільки виступають проявом систем різного рівня. З цієї точки зору зовнішні фактори можуть бути класифіковані за такими групами:

1. Галузеві, тобто ті, які визначаються функціонуванням галузі як системи. До них відносяться: механізми внутрігалузевого регулювання, методи і рівень внутрішньогалузевої конкуренції, стан попиту і т. п.

2. Макроекономічні – фактори, що відображають умови функціонування національної економіки: стан фінансової системи, загальногосподарська кон'юнктура, стан і динаміка попиту, механізми державного регулювання економіки, наявність і рівень розвитку ринкової інфраструктури, інформаційного забезпечення економіки і т. п.

3. Фактори світової економіки: кон'юнктура світових фінансових і товарних ринків, міжнародний розподіл праці, динаміка валютних курсів, міжнародні угоди в області зовнішньої торгівлі і фінансової співпраці і т. ін.

Внутрішньосистемні фактори характеризують умови внутрішнього середовища підприємства і, з погляду його фінансової життєздатності, характеризують можливість і ефективність адаптації підприємства до умов зовнішнього середовища. Саме цей клас факторів представляється найбільш значущим для забезпечення фінансової життєздатності підприємства, оскільки вони виступають об'єктом активного регулювання з боку самого підприємства [13].

М. Смирнов зазначає, що «факторами виживання російських підприємств в сьогоднішніх умовах є ефективний менеджмент, підвищення продуктивності праці і нові технології, а засобами їх досягнення є оптимізація бізнес-процесів, управління фінансами і виробництвом» [12].

Така думка є доволі практичною, бо від якості управління в головній мірі залежить життєздатність підприємства.

Проанлізувавши дослідження вищевказаних дослідників, можна виокремити загальну тенденцію поділу факторів на зовнішні та внутрішні. На наш погляд, більш повним буде виокремлення трьох рівнів факторів, які визначають життєздатне підприємство: це фактори мікро-, мезо- та макрорівнів (рис.2). У центрі розташовані життєздатні підприємства, які включають ряд різних зацікавлених сторін, зокрема акціонерів, працедавців, найманих працівників і замовників/споживачів, а також показані їх взаємозв'язки з постачальниками, урядами і суспільством в цілому.

До факторів мікрорівня, по суті відносяться ті фактори, які показують, що відбувається усередині підприємства або в його безпосередньому оточенні (управління людськими і фінансовими ресурсами і використання таких фізичних ресурсів, як енергія, транспорт і комунікаційні системи), а також такий чинник, як безпосередні взаємозв'язки між підприємствами і їх замовниками/споживачами і постачальниками.



Рис.2 – Рівні факторів життєздатного підприємства

До цього рівня відноситься також організація робочих місць, обслуговуючі мережі і допоміжні інститути і, всередині останніх, соціальний діалог і соціальні партнери. Таким чином, на мікрорівні розглядаються фактори, які впливають на життєздатність підприємств крізь призму структури сектора/галузі або ринку, в рамках якого вони функціонують і, в частковості, їх взаємин з постачальниками і замовниками/споживачами упродовж всього виробничо-збутового ланцюжка.

На наступному рівні, мезорівні, представлений цілий ряд стратегічних і політичних областей, які безпосередньо зумовлюють конкурентоздатне і сприятливе середовище, життєздатність і потенціал до зростання підприємств. Такими факторами мезорівня є макроекономічна політика (валютно-фінансова, кредитно-

грошова, валютний курс), особливо ті її напрями, які впливають на умови попиту; окремі напрями політики на галузевому рівні – сільське господарство, обробна промисловість і сфера послуг, а також політика географічного або регіонального розвитку підприємств, сприяння інвестиціям і промислова політика; торгівля і регіональна інтеграція і політика, націлена на розширення доступу до ринків; і, крім того, особливі нормативно-правові умови ведення бізнесу.

На макрорівні приводяться широкі політичні, економічні, соціальні і екологічні фактори, що зумовлюють, крім іншого, якість інститутів і методи управління в суспільстві. Сюди ж включений ряд чинників, які можуть бути не показові для підприємства, але які результативно впливають в більш загальному плані на його розвиток, вони виражаються у стабільності, недопущенні соціальної ізоляції і подоланні таких проблем, як нерівність і корупція. На цьому ж рівні враховані аспекти впливу навколишнього середовища, яке можна назвати слабо керованим фактором, але він має вплив на життєздатність підприємств.

На основі такої класифікації факторів можна визначити ті, які не тільки впливають на життєздатність, але й розширюють можливості життєздатних підприємств.

Широко визнається, наприклад, що для життєздатності підприємства кардинальне значення мають такі чинники, як мирні умови, правова система, що користується довірою і повагою, відповідний рівень соціального розвитку і відносно передбачені і стабільні політичні інститути. Ці багатопланові умови макрорівня закладають основи для створення матеріальних цінностей: вони необхідні для прискорення темпів зростання підприємств, але самі по собі вони недостатні, оскільки вони не створюють матеріальних цінностей.

Взаємозв'язки між такими широкими параметрами і зростанням підприємств носять дуже складний характер, але при цьому можна виділити деякі загальні принципи. Поза сумнівом, структура цивільного і політичного життя є важливим зумовлюючим елементом конкурентоспроможності, економічного зростання і життєздатності підприємств. Такі елементи, як добре організоване управління разом з дотриманням прав людини, функціонуванням демократичних інститутів, свободою слова, рівними правами між жінками і чоловіками, дієвим механізмами соціального діалогу і т.д., як правило, є передумовами і гарантами життєздатних підприємств. Уряди, які підтримують макроекономічну стабільність, забезпечують прозорість і дотримуються певного процесуального кодексу при розробці і проведенні політики, які строго стежать за дотриманням прав власності, направляють податкові надходження назад в економіку за допомогою продуктивних інвестицій в людський капітал і у фізичну інфраструктуру, гарантують ухвалення і дотримання сприятливих для всього суспільства законів стежать за дотриманням правопорядку і забезпечують безпеку, а також приймають належні заходи по захисту навколишнього середовища, швидше за все зможуть створити соціально-економічні умови для забезпечення життєздатності підприємств [14].

Існує безліч фактів, що свідчать про те, що підприємства стикаються з численними труднощами в країнах, де немає чіткого визначення прав власності. Коли власники матеріальної або інтелектуальної власності, позбавлені гарантій своїх прав, вони позбавляються також стимулів продовжувати свої інвестиції.

Аналогічно цьому, підприємство, найімовірніше, матиме твердіші гарантії, коли суспільство дотримується широко підтримуваної культури сприяння розвитку підприємств.

Важливими зумовлюючими умовами життєздатності підприємств є принципи справедливості, економічної і соціальної інтеграції. Нерівність у сфері матеріальних цінностей і можливостей стає перешкодою для мало імущих шарів брати участь в процесі розвитку і робити в нього свій внесок. Високі рівні нерівності в доходах знижують потенційну дію певних темпів зростання на зниження масштабів бідності і можуть привести до політичної напруженості і підірвати соціальну стабільність, яка необхідна для сталого розвитку. Соціальна інтеграція, незалежно від того, чи заснована вона на гендерних, етнічних або інших чинниках, є невід'ємною умовою стабільності суспільства і розширення потенціалу життєздатності підприємств [14].

Узагальнюючи всі фактори, що впливають на життєздатність підприємства, можна погодитися з В.М. Бондаренко, який виділив наступні класифікаційні ознаки:

- за місцем виникнення: внутрішні і зовнішні;
- за ступенем управління: регульовані, нерегульовані, з частковим регулюванням;
- за часом дії: постійні і тимчасові (сезонні);
- за результатом дії: позитивні і негативні;
- за складністю: прості, складні;
- за ступенем ризикованості: передбачувані, випадкові;
- за складністю внутрішньої структури: прості, складні (комплексні) (рис.3)

[1].

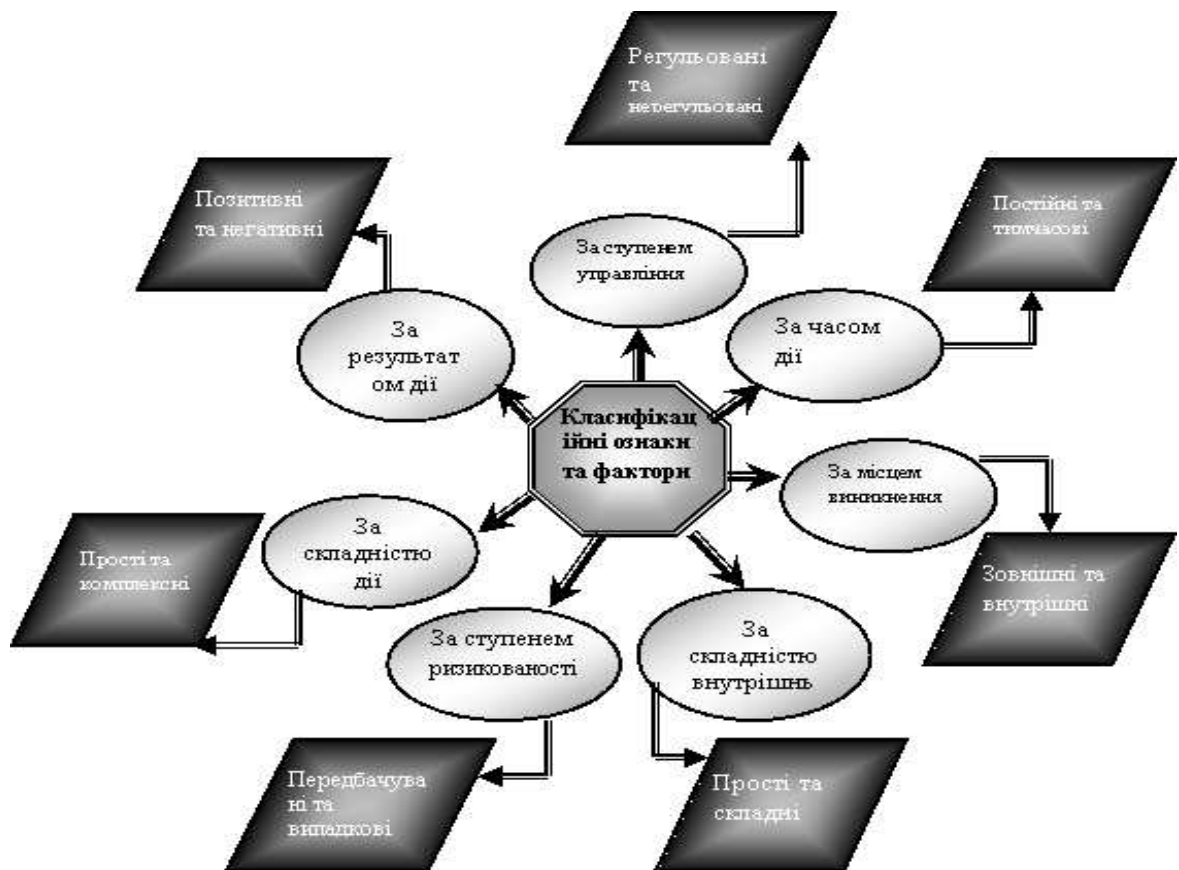


Рис. 3 – Класифікаційні ознаки та фактори життєздатності підприємства

Частіше аналітиків цікавлять внутрішні чинники, які фірма має можливість коректувати і управляти ними. Чи стануть ці фактори ключовими факторами успіху підприємства буде залежати від господарської діяльності кожного суб'єкта ринкового середовища.

Варто зауважити, що у загальному вигляді всі фактори життєздатності умовно можна поділити на дві великі групи: управлінські та ресурсні.

За наслідками дії фактори життєздатності можна поділити на позитивні та негативні. Позитивними можуть бути будь-які із вищеперерахованих чинників життєздатності, дія яких сприяє підвищенню ефективності використання потенціалу фірми та її розвитку. Відповідно негативними є фактори, що зумовлюють ситуацію прямо протилежну останній.

Тимчасові фактори життєздатності можуть бути викликані сезонністю попиту на окрему продукцію (наприклад: в передріздвяні та новорічні свята попит значно зростає). Постійні фактори життєздатності вирізняються своєю стабільністю впливу на підприємства, це такі як: інфляція в країні, структура зайнятості і т.д.

Найбільш доцільно на думку авторів для управління та забезпечення життєздатності підприємства у короткостроковій та довгостроковій перспективі розглядати її фактори за наслідками їх впливу, тобто позитивні та негативні. Саме своєчасна реакція (адаптація) на позитивний вплив чинника зовнішнього чи внутрішнього середовища, може створити фірмі переваги перед іншим фірмами (ключові фактори успіху). Відповідно, більш життєздатним є і те підприємство, яке може адекватно і швидко адаптуватися (управляти) до негативного впливу навколишнього середовища.

Основною функцією адаптації підприємства має бути управління внутрішнім середовищем підприємства таким чином, щоб посилювати позитивні впливи і нівелювати негативні впливи зовнішнього оточення, що виражається через дію його факторів [1].

Разом із факторами життєздатності підприємства доцільно виокремити параметри, за якими можна оцінити стан підприємства промисловості, тобто параметри життєздатності, під якими розуміються найважливіші характеристики внутрішнього стану підприємства, порушення яких призводить підприємство до економічної загибелі - самостійної або примусової ліквідації.

В якості параметрів життєздатності використовуються такі характеристики:

1) наявність чистих активів підприємства (різниця між ринковою вартістю наявних активів та обсягами зобов'язань) в обсягах, що відповідають державним вимогам та (або) цільовим параметрам діяльності – L4;

2) наявність активів для забезпечення виконання зобов'язань щодо повернення позикового капіталу та забезпечення необхідного рівня ліквідності активів, які фінансуються за рахунок позикових коштів (у кореспонденції з термінами виконання зобов'язань щодо повернення позикового капіталу) – L3;

3) забезпечення фінансової рівноваги, тобто здатності до генерування грошових надходжень в обсягах та у терміни, достатні для фінансування грошових витрат, пов'язаних з операційною, інвестиційною діяльністю підприємства – L2;

4) забезпечення беззбиткової діяльності або досягнення цільових показників господарсько-фінансової діяльності відповідно до поставлених стратегічних цілей та завдань підприємства (найчастіше забезпечення отримання певного цільового рівня рентабельності власного капіталу та (або) обсягів прибутку) – L1.

Життєздатний стан господарської системи підприємства має місце тільки в разі сумісної наявності усіх 4-х параметрів життєздатності, тобто як ситуація, що описується моделлю:

$$L = \{L4, L3, L2, L1\}. \quad (1)$$

Кожен параметр життєздатності" залежить від великої кількості показників, що створюють передумови для підтримки життєздатності, синтезує результати певної сукупності бізнес-процесів, що відбуваються на підприємстві. Наслідком порушення життєздатності підприємства, проявом чого є недотримання певних параметрів життєздатності або погіршення показників-індикаторів життєздатності, є виникнення спочатку окремих кризових явищ, а потім (по мірі їх накопичення) кризового стану підприємства як мікроекономічної системи [15].

Враховуючи вищевикладене, на наш погляд, для підприємств промисловості доцільно розробити методику визначення рівня життєздатності, яка б відзначалась простотою використання і застосування якої б дозволило даним суб'єктам господарювання своєчасно виявляти проблеми, що заважають успішній діяльності підприємств.

Слід зазначити, що зарубіжна теорія і практика представлена багаточисельними моделями прогнозування банкрутства на основі аналізу фінансової звітності підприємств за декілька років до їх фінансового краху. Розробки перших моделей прогнозування банкрутства відносяться до початку двадцятого століття.

Серед зарубіжних досліджень, пов'язаних із прогнозуванням банкрутства, відомі дослідження А. Вінкора і Р. Смітта, К.Л. Мервіна, В.Г. Бівера, В. Нікмана, П.Дж. Фітцпатрика.

Але особливий інтерес у вирішенні задач прогнозування банкрутства викликають дослідження Є. Альтмана, який запропонував п'ятифакторну модель, що включає показники ліквідності, фінансової стійкості, рентабельності та ринкової активності [16]:

$$Z = 1,2X1 + 1,4X2 + 3,3X3 + 0,6X4 + 1,0X5, \quad (2)$$

- де
- X1 – частка оборотних коштів в активах;
  - X2 – рентабельність активів, визначена по нерозподіленому прибутку;
  - X3 – рентабельність активів, визначена по балансовому прибутку;
  - X4 – коефіцієнт покриття по ринковій вартості власного капіталу;
  - X5 – коефіцієнт віддачі всіх активів.

В залежності від значення Z прогнозується імовірність банкрутства: до 1,8 – дуже висока, від 1,81 до 2,7 – висока, від 2,8 до 2,9 – можлива, більш ніж 3,0 – дуже низька.



Слід зазначити, що при застосуванні моделі Е. Альтмана можливі два типи помилок прогнозу:

1) прогнозується збереження платоспроможності підприємства, а в дійсності відбувається банкрутство;

2) прогнозується банкрутство, а підприємство зберігає платоспроможність.

На думку Е. Альтмана, за допомогою п'ятифакторної моделі прогноз банкрутства на горизонті в один рік можна встановити з точністю до 95 %. При цьому помилка першого типу можлива в 6 %, а помилка другого типу – в 3 % випадків. Спрогнозувати банкрутство на горизонті в 2 роки вдається з точністю до 83 %, при цьому помилка першого типу має місце в 28 %, а другого – в 6 % випадків.

Цікавою є також чотирьохфакторна модель Р. Лиса, що була розроблена для підприємств Великобританії [16]:

$$Z = 0,063X_1 + 0,057X_2 + 0,092X_3 + 0,001X_4, \quad (3)$$

де  $X_1, X_2, X_3$  – показники, що зазначені в моделі Альтмана,  
 $X_4$  – показник співвідношення власних і залучених коштів.

Граничне значення критерію  $Z$  в даному випадку дорівнює 0,037.

Інший британський економіст Тафлер запропонував оцінити загрозу банкрутства підприємства відповідно до такого критерію [16]:

$$Z = 0,53X_1 + 0,13X_2 + 0,18X_3 + 0,16X_4, \quad (4)$$

де  $X_1$  – операційний прибуток / поточні зобов'язання;  
 $X_2$  – оборотні активи / сума зобов'язань;  
 $X_3$  - поточні зобов'язання / сума активів;  
 $X_4$  – виручка від реалізації / сума активів.

При значенні  $Z > 0,3$  критерій відображає такий стан, при якому у підприємства непогані довгострокові перспективи, а якщо значення  $Z < 0,2$ , то підприємству загрожує банкрутство.

Виявляти загрозу банкрутства можна також на основі критерію Спрінгейта [16]:

$$Z = 1,03X_1 + 3,07X_2 + 0,66X_3 + 0,46X_4, \quad (5)$$

де  $X_1$  – оборотні активи / загальна вартість активів;  
 $X_2$  – балансовий прибуток / загальна вартість активів;  
 $X_3$  - операційний прибуток / поточні зобов'язання;  
 $X_4$  – виручка від реалізації / загальна вартість активів.

Якщо  $Z < 0,862$ , то підприємство є потенційним банкрутом. Вважається, що точність прогнозування банкрутства за цією моделлю можлива до 92 %.

Слід зазначити, що у вітчизняній практиці вищезгадані моделі майже не застосовуються, оскільки не враховують галузевих особливостей розвитку промислових підприємств та притаманних їм форм організацій бізнесу. До того ж, українські підприємства функціонують в умовах, де мають місце інші темпи інфляції, свої способи її стримування, фази макроекономічного циклу, висока фондо-, енерго- і трудомісткість виробництва, не достатньо високі продуктивність праці, платоспроможний попит населення, несприятливий податковий, інвестиційний та фінансово-кредитний клімат.

У зв'язку з цим українськими вченими розроблені методики визначення імовірності банкрутства для підприємств певних галузей. Так, для підприємств харчування розроблена економіко-статистична модель визначення імовірності банкрутства [10]:

$$Кі.б. = 1,0Кп.л. + 3,33Ка.л. + 5,71Кр.в.з., \quad (6)$$

де  $Кі.б.$  – коефіцієнт імовірності банкрутства;  
 $Кп.л.$  – коефіцієнт поточної ліквідності;  
 $Ка.л.$  – коефіцієнт автономії;  
 $Кр.в.з.$  – коефіцієнт рентабельності власних засобів.

Комп'ютерна обробка відповідної інформації, проведені розрахунки дозволили розробити і рекомендувати шкалу коефіцієнтів імовірності банкрутства, [10, с.215] (табл. 1).

Таблиця 1

**Оцінка імовірності банкрутства підприємств харчування**

Коефіцієнт імовірності банкрутства	Імовірність банкрутства
6,0 і вище	Низька
5,99-5,30	Можлива
5,29-3,49	Висока
3,48 і нижче	Дуже висока

Для підприємств торгівлі розроблена чотирьохфакторна модель прогнозування імовірності банкрутства [10]:

$$Z = 2,4Ко. + 0,5Кф. + 6,0Кб.п. + 1,0Квід., \quad (7)$$

де  $Ко.$  – коефіцієнт забезпечення запасів власними обіговими коштами;  
 $Кф.$  – коефіцієнт фінансування;  
 $Кб.п.$  – коефіцієнт рентабельності активів по балансовому прибутку;  
 $Квід.$  – коефіцієнт віддачі активів.

Імовірність банкрутства визначається в залежності від значення  $Z$ :  $Z < 0$  – підприємство неплатоспроможне;  $0 < Z < 0,999$  – імовірність дуже велика;  $1,0 < Z < 1,999$  – імовірність велика;  $2,0 < Z < 2,999$  – імовірність низька;  $Z > 3,0$  – імовірність дуже низька.

Також запропонована методика визначення рівня фінансового стану для суб'єктів підприємницької діяльності [10]:

- для державних підприємств:

$$Z_{д.п.} = 0,02K1 + 0,04K2 + 2,57K3 + 0,19K4 + 2,18K7 + 10,0K8 + 0,81K9, \quad (8)$$

де K1 – загальний показник покриття;  
 K2 – поточний показник покриття;  
 K3 – показник абсолютної ліквідності;  
 K4 – показник автономії;  
 K7 – показник рентабельності продажу;  
 K8 – показник рентабельності активів;  
 K9 – показник рентабельності оборотних коштів.

- для акціонерних товариств:

$$Z_{а.т.} = 0,01K2 + 10,0K3 + 2,57K3 + 1,02K4 + 1,48K7; \quad (9)$$

- для підприємств інших організаційно-правових форм:

$$Z_{тов.} = 0,18K2 + 2,36K4 + 3,61K7 + 10,0K8 + 0,78K9; \quad (10)$$

Відповідно до різних рівнів кризового стану встановлено граничні значення інтегральних показників **Z**, що представлені в табл. 2 [10, с.217].

Таблиця 2

**Граничні значення інтегральних показників Z**

Рівень фінансового стану суб'єктів господарювання	Граничне значення		
	Державні підприємства	Акціонерні підприємства	Підприємства інших організаційно-правових форм
Стойка робота	> 0,85	> 1,39	> 2,25
Легка криза	0,71-0,85	1,11-1,39	1,59-2,25
Глибока криза	0,48-0,71	0,76-1,11	0,85-1,59
Катастрофа	< 0,48	< 0,76	< 0,85

В результаті дослідження був зроблений висновок, що платоспроможність, фінансова стійкість та прибутковість – фактори, що визначають життєздатність промислових систем. Відповідно рівень їх життєздатності може визначатися значеннями показників ліквідності, фінансової стійкості та рентабельності.

Базисними величинами будуть:

- значення показників за минулі періоди;
- середні значення по промисловості;
- теоретично обґрунтовані критичні значення відносних показників.

Серед розрахованих показників найбільш важливими, на нашу думку, є:

1. Коефіцієнт поточної ліквідності, оскільки він показує достатність оборотних коштів підприємств, які можуть бути використані ними для погашення

своїх короткострокових зобов'язань. Даний показник характеризує запас міцності, яка виникає внаслідок перевищення ліквідного майна над зобов'язаннями, які мають місце на підприємстві. Даний коефіцієнт визначається за формулою:

$$\text{Кп.л.} = \text{ПА} / \text{ПЗ}, \quad (11)$$

де Кп.л. – коефіцієнт поточної ліквідності;  
ПА – поточні активи, (Форма 1. Рядок 260+270);  
ПЗ – поточні зобов'язання, (Ф1. 620).

2. Коефіцієнт абсолютної ліквідності, оскільки це найбільш жорсткий критерій платоспроможності, який показує, яку частину короткострокової заборгованості підприємство може погасити найближчим часом. Визначається за формулою:

$$\text{Ка.л.} = \text{ГК} / \text{ПЗ}, \quad (12)$$

де Ка.л. – коефіцієнт абсолютної ліквідності;  
ГК – грошові кошти, (Ф1. 230+240).

3. Коефіцієнт маневреності власних коштів, який показує здатність промислового підприємства підтримувати рівень власного оборотного капіталу і поповнювати оборотні кошти за рахунок власних джерел. Визначається за формулою:

$$\text{Км.в.к.} = \text{ВОК} / \text{ВК}, \quad (13)$$

де Км.в.к. – коефіцієнт маневреності власних коштів;  
ВОК – власні оборотні кошти, (Ф1. 380-080);  
ВК – власні кошти, (Ф1. 380).

4. Коефіцієнт майна виробничого призначення, так як показує частку майна виробничого призначення в загальній вартості всіх засобів підприємства. Даний показник визначається за формулою:

$$\text{Км.в.пр.} = (\text{НА} + \text{ВЗ}) / \text{А}, \quad (14)$$

де Км.в.пр. – коефіцієнт майна виробничого призначення;  
НА – необоротні активи, (Ф1. 080);  
ВЗ – виробничі запаси, (Ф1. 100);  
А – загальна сума всіх активів підприємства, (Ф1. 280).

5. Коефіцієнт рентабельності продажу продукції, який показує доходність реалізації, тобто на скільки гривнів потрібно реалізувати виготовленої продукції, щоб отримати 1 грн. прибутку. Даний показник характеризує можливості цінової

політики підприємства, прямо пов'язаний з рівнем витрат на виробництво і визначається за формулою:

$$\text{Кр.пр.} = \text{Пр.} / \text{Сп.}, \quad (15)$$

де Кр.пр. – коефіцієнт рентабельності продажу продукції;

Пр. – прибуток від реалізації продукції промислового підприємства, (Ф2. 050);

Сп. – повна собівартість реалізованої продукції, (Ф2. 040 +070+080+090).

Саме ці показники можуть бути використані для економіко-математичної моделі оцінки рівня життєздатності підприємства. При розробці вищезгаданої методики доцільно запропонувати коефіцієнт рівня життєздатності промислових підприємств, який можна розрахувати беручи до уваги нормативні значення, що досить широко використовуються в обліково-економічній практиці:

- для коефіцієнта поточної ліквідності – 1. Слід зазначити, що нормативне значення даного показника –  $1 > \text{Кп.л.} < 2$ . Нижня межа показує на те, що оборотних коштів повинно бути достатньо, щоб погасити свої короткострокові обов'язки. Перевищення оборотних коштів над короткостроковими обов'язками більше ніж в два рази вважається небажаним, оскільки це свідчить про нераціональне вкладення своїх коштів і неефективне їх використання;

- для коефіцієнта абсолютної ліквідності – 0,4. Вважається, що значення даного показника не повинне опускатися нижче 0,2;

- для коефіцієнта маневреності – 0,35. Чим вище значення показника, тим більша можливість фінансового маневру у підприємств;

- для коефіцієнта майна виробничого призначення – 0,5. Варто зауважити, що при зниженні показника нижче межі, рекомендується, доцільне залучення довгострокових позикових коштів для збільшення майна виробничого призначення;

- для коефіцієнта рентабельності продукції – 0,3. Аналіз статистичних даних рентабельності промислової продукції по галузях України з 1992 р. дає підстави вважати нормативним значенням рентабельність продукції всієї промисловості за 1992 р., оскільки дане значення є найбільшим.

Дослідження господарської діяльності промислових підприємств показало, що вищезазнані показники рівноцінно впливають на життєздатність суб'єктів господарювання. Відповідно, якщо значення коефіцієнта поточної ліквідності буде рівне 1, то значення інших показників також повинні рівнятися 1. Враховуючи нормативні значення коефіцієнтів абсолютної ліквідності (0,4), маневреності власних коштів (0,35), майна виробничого призначення (0,5), рентабельності продукції (0,3), їх рейтинг визначимо параметрами, що показують ступінь впливу цих показників на рівень життєздатності. Тоді економіко-математична модель визначення рівня життєздатності для підприємств промисловості буде мати наступний вигляд [10]:

$$\text{К ж.} = 1,0\text{Кп.л.} + 2,5\text{Ка.л.} + 2,86\text{Км.в.к.} + 2,0\text{Км.в.пр.} + 3,33\text{Кр.пр.}, \quad (16)$$

де К ж. – коефіцієнт життєздатності промислових підприємств.

Виходячи із вищевикладеного, автором визначено, що значення коефіцієнта життєздатності повинне бути не нижче 5,0.

Комп'ютерна обробка вихідної інформації, проведені розрахунки дозволяють рекомендувати відповідну шкалу визначення рівня життєздатності для підприємств промисловості (табл.3.) [10, с.221].

Таблиця 3

**Шкала визначення рівня життєздатності підприємств промисловості**

Значення коефіцієнта життєздатності	Рівень життєздатності промислового підприємства
5,0 і вище	Високий
4,99 - 4,16	Середній
4,15 – 2,26	Низький
2,25 і нижче	Дуже низький

Теоретичні основи, які розроблені вченими для загальної стратегії підприємств, цілком можуть бути базою концепції стратегії життєздатності. Наше розуміння вітчизняної і зарубіжної економічної думки призводить до необхідності створення концепції стратегії життєздатності з урахуванням:

- теорії загальної стратегії підприємств;
- сутності і особливостей стратегії життєздатності як самостійної економічної категорії;
- специфіки даної стратегії, обумовленої різними функціями діяльності промислових підприємств;
- особливостями її реалізації в умовах ринкової економіки.

У відповідності з методологією наукового дослідження уявляється доцільним визначити зміст стратегії життєздатності у вигляді самостійної теоретичної концепції.

Стратегія життєздатності промислових підприємств характеризує різні сторони економічних відносин між суб'єктами ринку. Вона визначає поведінку підприємств на ринку, формування їх ринкової позиції виходячи із фінансового стану, використання фондів фінансових ресурсів, а також застосування грошово-кредитних інструментів.

Методологічні підходи вимагають комплексного дослідження стратегії життєздатності з урахуванням її подвійного характеру. Комплексність в даному випадку означає сукупний облік характеристик, властивих категорії "стратегія", а також специфіки, котра впливає із визначення "життєздатність".

Стратегія передбачає, перш за все, орієнтацію на довгострокову перспективу або на рішення ключового пріоритетного завдання в конкретному періоді часу. Як зазначається у наукових працях [32, 33], визначення "життєздатність" вказує на наявність у підприємств промисловості необхідного і достатнього потенціалу для подолання дисбалансу господарської системи та підтримування певного рівня господарської діяльності з метою уникнення збитковості.

Стратегія життєздатності повинна вписуватись в загальну стратегію підприємства, бути адекватною їй по цілях і завданнях. Водночас останні

визначаються економічними відносинами між суб'єктами ринку, між ними і державою з приводу формування і використання фінансових ресурсів.

Слід зазначити, що в сучасній науковій літературі стратегія життєздатності, як економічна категорія, поки що не знайшла належного відображення і причиною цьому не можуть бути ні відсутність високої теоретичної і практичної значимості даної проблеми, ні неправомірність постановки її в принципі.

Причини недостатньої уваги з боку дослідників до даної стратегії промислових підприємств можуть бути дві: або значення і роль стратегії життєздатності в діяльності суб'єктів господарювання не настільки великі, або ж така постановка проблеми (формування стратегії життєздатності підприємств промисловості) по суті неправомірна, а ця стратегія не має права на існування.

Початий нами аналіз економічної доцільності використання такого поняття дозволяє вважати ці причини не обґрунтованими ні з наукової, ні з практичної точок зору. Ми абсолютно впевнені в тому, що стратегію життєздатності варто розглядати в декількох аспектах:

- як необхідний елемент (складову) загальної стратегії підприємств поряд із маркетинговою, інноваційною, технічною, зовнішньоекономічною діяльністю та інш.;
- як важливий компонент, що забезпечує (при допомозі розроблених та впроваджених на підприємствах заходів, пов'язаних із виявленням ранніх ознак дисбалансу, проведенням реструктуризації з метою підвищення ефективності виробництва, створенням конкурентного статусу, запровадженням податкового планування та інш.) формування і реалізацію кожного із названих стратегічних трендів загальної стратегії.

На наш погляд, виділення стратегії життєздатності при розробці загальної стратегії підприємств промисловості зумовлено:

- економічною нестабільністю в суспільстві;
- необхідністю своєчасного виявлення ознак фінансової неспроможності та розробки і реалізації антикризових заходів;
- наявністю конкуренції на внутрішньому та міжнародних ринках;
- необхідністю постійного зміцнення репутації перед споживачами;
- диверсифікацією діяльності крупних промислових підприємств в плані охоплення ними різних ринків;
- потребами в пошуку джерел фінансування стратегічних проектів і всього комплексу стратегічної виробничо-господарської поведінки;
- наявністю єдиної для всіх підприємств промисловості кінцевої мети при виборі стратегічних орієнтирів – максимізації фінансового ефекту.

Розглядаючи в теоретичному аспекті проблеми стратегії життєздатності у відповідності з методологічним підходом і логікою дослідження, необхідно з'ясувати сутність вищезгаданої стратегії. З цією метою можна умовно розділити стратегії підприємств на базові та функціональні. Формування стратегії життєздатності пов'язано з врахуванням насамперед базових стратегій, які мають визначальне значення для функціональних стратегій. До групи базових стратегій можна виділити такі стратегії як конкурентна, фінансова та інш. Адже вони відіграють особливу роль при розробці таких функціональних стратегій як маркетингова, виробнича, інвестиційна.

Ступінь і глибина використання положень базових стратегій в значній мірі будуть визначати результативність і ефективність функціональних стратегій. В даній класифікації ми не знайшли місця для стратегії життєздатності, оскільки визначені критерії поділу успішно сполучаються в ній одночасно. В різних господарських ситуаціях і на різних рівнях управління підприємствами промисловості стратегія життєздатності може виступати як в першій, так і в другій ролі. Крім того, жодна із вищезгаданих базових стратегій не включає одночасно питання, пов'язані із розробкою та реалізацією методики передбачення негативних тенденцій і загроз, а також заходів, пов'язаних із запобіганням банкрутства, підвищенням ефективності виробництва, впровадження податкового планування на підприємствах промисловості.

Особливе місце стратегії життєздатності обумовлено основними компонентами (ознаками), що для неї характерні: платоспроможність, фінансова стійкість, ділова активність, інтенсивність використання ресурсів, конкурентоспроможність, а також сутнісною природою головних економічних категорій: прибутку, фінансів, кредиту, котрі виступають фундаментом її розробки.

Враховуючи мінливість кон'юнктури і тенденцій розвитку ринку, високу ступінь інноваційності фінансових інструментів, якими оперують промислові підприємства, значну їх залежність від векторів руху макроекономічних і соціально-політичних процесів у світовому співтоваристві, варто сформулювати ряд напрямків формування програм і проектів по реалізації стратегії життєздатності. Серед них:

- виявлення пріоритетних для підприємств фінансових ринків і цільових ринкових сегментів для роботи на перспективу;
- аналіз і обґрунтування стійких (стабільних) джерел фінансування;
- вибір фінансових установ у якості прийнятних партнерів і посередників, які могли б ефективно співробітничати з промисловими підприємствами в довгостроковому аспекті;
- розробка довгострокової інвестиційної програми, з огляду на пріоритетні напрямки розвитку промисловості, що обумовлені загальною стратегією;
- своєчасне виявлення схильності підприємств промисловості до фінансової неспроможності шляхом розробки та реалізації сценарного моделювання антикризових дій на даних суб'єктах господарювання;
- зміцнення позицій в конкурентній боротьбі на внутрішньому та міжнародних ринках;
- розробка та реалізація сценарного моделювання антикризових дій на підприємствах промисловості та інші [10].

Говорячи про стратегію життєздатності, ми повинні відмітити, що її формування тісно пов'язане з використанням понять, методів, інструментарія інших наук: бухгалтерського обліку, фінансів, права, статистики, інформатики, маркетингу, менеджменту і т.д. В цьому сенсі її можна розглядати з методологічної точки зору як синтез, підпитаний елементами інших наук. Враховуючи реалії ринкової економіки, трактовка поняття, що розглядається, повинна відображати його специфічність і в той же час належати до "економічного сімейства" в цілому.

Таким чином, стратегія життєздатності являє собою узагальнюючу модель господарських дій, спрямованих на підтримку стабільної і ефективної роботи всіх



підрозділів підприємств промисловості в умовах постійно виникаючих економічних загроз з боку як внутрішніх, так і зовнішніх чинників оточуючого середовища шляхом розробки методів передбачення негативних тенденцій і загроз, реалізації антикризових заходів на підприємствах промисловості, а також заходів, пов'язаних з підвищенням ефективності промислового виробництва.

Формування стратегії життєздатності пов'язано з постановкою цілей та задач суб'єктів господарювання, підтримкою відносин між промисловим підприємством і суб'єктами оточуючого середовища (діловими партнерами, державними регулюючими органами, спеціалізованими фінансовими інститутами). Підприємство домагається своїх стратегічних цілей, коли такі відносини відповідають його внутрішнім фінансовим можливостям, а також дозволяють залишатись сприйнятливим до зовнішніх соціально-економічних вимог. Значні і швидкі зміни зовнішнього середовища при нестабільності умов підприємництва вимагають не тільки оперативного реагування, а й створення перспективних моделей розвитку, тобто стратегій, зокрема, стратегії життєздатності.

Розглядаючи поняття і зміст даної стратегії, необхідно підкреслити, що її формують в основному ті ж умови макро- і мікросередовища, фактори, що впливають і на загальну стратегію підприємств та інші її складові, про які вже зазначалось.

Значення стратегії життєздатності посилюється у зв'язку зі зростанням ролі господарських відносин у мінливих умовах ринкового середовища, ускладненням функцій управлінських кадрів, підвищенням інтенсивності праці і відповідальності працюючих, а також із значним впливом зовнішніх та внутрішніх чинників.

Слід зазначити, що для стратегії життєздатності, як і для загальної стратегії підприємств, характерні три основні відмінні риси: необоротність, перманентність і довгостроковість наслідків. Тобто з її реалізацією змінюється потенціал підприємств і стає неможливим повернення до колишнього становища, а якщо і можливе, то воно пов'язане із витратами тривалого часу і значних ресурсів. Властивий стратегії перманентний характер проявляється в тому, що підприємства постійно перебувають в стані розробки та коригування своєї стратегії. Перманентність стратегії визначається мінливістю навколишнього ділового середовища, партнерів, конкурентів, нестабільністю підприємницького клімату, ринкової ситуації.

Напевно варто відмітити, що стратегія життєздатності набуває все більшої актуальності, оскільки в ринкових умовах підприємства промисловості постійно повинні попереджати кризові явища і своєчасно розробити та реалізувати заходи, пов'язані із запобіганням банкрутства, самостійно визначати асортимент і об'єм виробництва продукції, характер відносин з постачальниками і споживачами, кредитну, інвестиційну, інноваційну, дивідендну політику і т.д. Крім того, застосування даної стратегії дозволить даним суб'єктам господарювання:

- своєчасно виявляти схильність до фінансової неспроможності;
- розробити та реалізувати антикризові заходи;
- ефективно (більш раціонально) використовувати наявні ресурси;
- підготуватись до раптових змін у зовнішньому середовищі;
- визначити основні потреби ринку;
- виявляти і використовувати сприятливі умови оточуючого

середовища;

- покращити координацію дій та контроль.

З огляду на вищевикладене можна зробити висновок – стратегія життєздатності має велике значення для підприємств промисловості в умовах конкуренції і не втратить своєї актуальності в майбутньому, оскільки передбачає своєчасне виявлення ознак фінансової неспроможності, розробку та реалізацію антикризових заходів, моніторинг умов конкуренції на внутрішньому і зовнішньому ринках, зміцнення ринкової репутації і розширення кола споживачів, диверсифікацію виробництва в плані охоплення нових секторів ринків промислової продукції і послуг, пошук джерел фінансування стратегічних проектів і всього комплексу заходів виробничо-господарської поведінки промислових підприємств, що прагнуть забезпечити свою життєздатність.

За результатами проведених досліджень можна зробити наступні висновки:

1) Забезпечення життєздатності є актуальним та першочерговим завданням підприємств промисловості не тільки в період кризової ситуації в економіці країни але і в інших умовах, які, як правило, завжди супроводжуються нестабільністю зовнішнього середовища.

2) Поняття життєздатність є доволі широким та охоплює багато визначень в різних галузях науки. Щодо економіки, найбільш змістовне визначення надав Мартиненко В.П.: життєздатність підприємств – це наявність у них необхідного і достатнього потенціалу для подолання дисбалансу господарської системи та підтримування певного рівня господарської діяльності з метою уникнення збитковості.

3) В економічній літературі існує багато класифікацій чинників життєздатності. Найбільш загальні ознаки класифікації: за місцем виникнення, за ступенем управління, за часом дії, за результатом дії, за складністю, за ступенем ризикованості, за складністю внутрішньої структури.

4) Дослідження показало, що стратегія життєздатності підприємств промисловості характеризує різні сторони економічних відносин між суб'єктами ринку. На наш погляд, дану стратегію варто розглядати в наступних аспектах:

- як необхідний елемент (складову) загальної стратегії підприємств поряд із маркетинговою, інноваційною, технічною, зовнішньоекономічної діяльності та ін.;
- як важливий компонент, що забезпечує формування, реалізацію кожного із названих стратегічних трендів загальної стратегії.

Необхідність виділення стратегії життєздатності при розробці загальної стратегії підприємств промисловості обумовлена:

- економічною нестабільністю в суспільстві;
- необхідністю своєчасного виявлення ознак фінансової неспроможності та розробки і реалізації антикризових заходів;
- наявністю конкуренції на внутрішньому та міжнародних ринках;
- необхідністю постійного зміцнення репутації перед споживачами;
- диверсифікацією діяльності крупних промислових підприємств в плані охоплення ними різних ринків;
- потребами в пошуку джерел фінансування стратегічних проектів і всього

- комплексу стратегічної виробничо-господарської поведінки;
- наявністю єдиної для всіх підприємств промисловості кінцевої мети при виборі стратегічних орієнтирів – максимізації фінансового ефекту.

Важливе місце стратегії життєздатності обумовлено наступними основними ознаками: платоспроможність, фінансова стійкість, ділова активність, інтенсивність використання ресурсів, конкурентоспроможність, а також сутнісною природою головних економічних категорій: прибутку, фінансів, кредиту, котрі виступають фундаментом її розробки.

### Список літературних джерел

1. Бондаренко В.М. Моніторинг та діагностика життєздатності підприємства з використанням зарубіжних моделей // Економіка та держава. – 2009. – № 6. – С.47-50.
2. Бондаренко В.М. Фактори життєздатності підприємства: теоретичні та практичні підходи [електронний ресурс] – режим доступу: [http://www.nbuuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2008\\_26/statti/3\\_2.htm](http://www.nbuuv.gov.ua/portal/natural/Nvuu/Ekon/2008_26/statti/3_2.htm).
3. Василенко А.В. Менеджмент устойчивого развития предприятия: Монография. – К.: Центр учебной литературы, 2005. – 648 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови [електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.slovnyk.net/?swrd=%F7%E8%ED%ED%E8%EA> від 02.10.2008.
5. Коломейцев И. Жизнеспособность и выживание, как биосоциальные функции [электронный ресурс] – режим доступу: <http://www.aicomunity.narod.ru/TheBase/viability.htm>.
6. Мишучкова. И.Н. Определение четырех способностей КЧК [электронный ресурс] – режим доступу: [www.mishuchkova.ru/works/2.doc](http://www.mishuchkova.ru/works/2.doc).
7. Ожегов С. И. Словарь русского языка / Под общей редакцией проф. Л.И. Скворцова. – 24-е изд., испр. – М.: ООО «Издательский дом «ОНИКС 21век»: ООО «Издательство «Мир и Образование», 2003. – 1200 с.
8. Алексеев П. В., Панин А. В.. Философия: Учебник. М.: "Проспект", 2002. – 563 с.
9. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров 4-е изд. – М.: Энциклопедия, 1986. – 1600 с.
10. Мартиненко В.П. Стратегія життєздатності підприємств промисловості: навчальний посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 328 с.
11. Брутман А.Б. Промышленное предприятие как объект измерения конкурентоспособности: методологический аспект // Вестник хмельницкого национального университета. – 2009. – № 4, Т.2. – С.154-161.
12. Смирнов Н. Фундамент для выживания. Четкое управление спасет отечественные предприятия. [електронний ресурс] – режим доступу: <http://www.osp.ru/cw/2003/24/65862/> від 23.06.2003г.

13. Формування фінансової життєздатності коксохімічних підприємств. Дис. канд. екон. наук: 08.00.04/ Шпілевський В.В. Харківський національний економічний університет України. – Харків, 2007. – 179 с.
14. Содействие жизнеспособным предприятиям: (Международная конференция труда, 96 сессия, доклад VI) [электронный ресурс]. – 2007. – Режим доступа: [www.ilo.int/wcmsp5/groups/public/](http://www.ilo.int/wcmsp5/groups/public/)
15. Антикризове управління підприємством [електронний ресурс]. – режим доступу: <http://library.if.ua/library.if.ua-tov.html>
16. Мартыненко В.П. Экономико-статистическая модель определения вероятности банкротства для предприятий общественного питания // Механізм регулювання економіки, економіка природокористування, економіка підприємства та організація виробництва. – Випуск 2. – Суми: 2000. – С. 151-155.